

ті, який закріплено на конституційному рівні. Водночас, на нашу думку, цілком доцільно внести зміни в Господарський процесуальний кодекс України шляхом доповнення статті 4 частиною такого змісту: «Проведення в господарських справах здійснюється відповідно до за-

конів, чинних на час учинення окремих процесуальних дій, розгляду й вирішення справи». Такі зміни сприятимуть більш правильному застосуванню господарськими судами України принципу заборони зворотної дії закону в часі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кунцевич М.П. Принцип заборони зворотної дії закону в часі: порівняльно-правовий аналіз / М.П. Кунцевич, І.О. Юсан // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2015. – № 2 (13). – С. 19–26.
2. Кунцевич М.П. Принцип неретроактивності в податковому праві / М.П. Кунцевич // Адміністративно-правове забезпечення прав людини органами публічної адміністрації в Україні : зб. наук. праць / за заг. ред. д. ю. н., проф., член-кор. НАПрН України О.Ф. Андрійко. – К. : Інститут держави і права. ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. – С. 103–112.
3. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М. : Госюриздат, 1960. – 511 с.
4. Общая теория права и государства : [учебник] / под ред. В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 520 с.
5. Окрема думка судді Конституційного Суду України М.І. Козюбри стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. – № 2. – С. 25–26.
6. Рішення господарського суду Одеської області від 22 серпня 2016 р. у справі № 916/1223/15-г [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua/Review/59846735.
7. Рішення Київського районного суду м. Полтави від 01 листопада 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62409976>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 1999 р. № 1-рп/99 у справі за конституційним зверненням Національного банку України стосовно офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 7. – 255 с.
9. Рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 11 жовтня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61953194>.
10. Тулицька Є.О. Теоретико-правовий аналіз кредитних та позикових правовідносин / Є.О. Тулицька. – М. : Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2013. – С. 291–294.
11. Форостяна С.В. Суб'єкти кредитних правовідносин: характеристика змісту та правовий статус / С.В. Форостяна, В.Н. Алієва. – М. : Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. – С. 117–120.
12. Kucharski Adam Problematyka retroaktywności w prawie podatkowym Stanow Zjednoczonych (zarys tematu) Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego Europejskiego i Porównawczego 2006, zeszyt 4, str. 143–188.

УДК 340.116

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ CONCEPTUAL BASIS OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE TRANSITION

Степаненко К.В.,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті піднімається питання щодо необхідності визначення концептуальних основ правової системи України перехідного періоду. Проаналізовані зовнішні та внутрішні передумови становлення правової системи України перехідного періоду, досліджено динаміку конструювання концептуальних підходів до визначення основних параметрів правової системи України перехідного періоду.

Ключові слова: правова система, правова система України, глобалізація, перехідний період, право.

В статье поднимается вопрос о необходимости определения концептуальных основ правовой системы Украины переходного периода. Проанализированы внешние и внутренние предпосылки становления правовой системы Украины переходного периода, исследована динамика конструирования концептуальных подходов к определению основных параметров правовой системы Украины переходного периода.

Ключевые слова: правовая система, правовая система Украины, глобализация, переходный период, право.

The article raised questions about the need to determine the conceptual foundations of the legal system Ukraine transition. Analyzed external and internal prerequisites of becoming Ukraine's legal system in transition, dynamics designing conceptual approaches to determining the basic parameters of the legal system of Ukraine transition.

Discusses the assertion that before modern jurisprudence raises a fundamentally new, unique historical and epistemological complexities scale complex issues that require lawyers theoretical efforts to study fundamental problems of law and the state. Attention is drawn to the fact that the theoretical development of the concept of modern Ukraine national legal system transition is one of the priorities, the solution of which depends on rapid overcome other legal issues, particularly related to the improvement of the current legislation, the definition of the role and place among other social rights regulators.

Identify the main circumstances that lead to the transitional nature of the legal system of modern Ukraine: 1) formation of civil society in Ukraine, the rule of law, the establishment of effective legal mechanisms to protect human rights; 2) intensification of adaptation of national law to European law and European Union law; 3) use in the domestic legal order of the European Court of Human Rights, which are mainly precedent character that objectively the change in the internal organization of the continental national law. Is observed the need for discussion in the scientific management problems upgrading Ukraine's legal system in transition.

The attention is focused on the need to clarify the content of the legal system in transition, its value, the boundaries of existence, structure. This implies the need for timely research and theoretical analysis, particularly in defining the conceptual foundations of the legal system of Ukraine in transition, studies it as a category of general legal theory.

Key words: legal system, legal system of Ukraine, globalization, transition, law.

Розвиток сучасних країн світу позначено ускладненням правових відносин, які все частіше набувають глобалізованого, інтернаціонального характеру. Процеси ідентифікації сьогодишньої України у світовому співтоваристві характеризують сучасний етап становлення української державності як перехідний. Але і за цих складних та важливих умов визначення оптимального вектору розвитку нашої держави, пріоритетна роль належить праву, функціонуючому у вигляді цілісної правової системи, яка має свою історію, організацію, структуру, джерела, архетипи.

У будь-яких історичних обставинах формування в Україні національної правової системи є проявом народної єдності, одним з важливих напрямків реалізації державного суверенітету, підвищення якості правового регулювання суспільних відносин, поваги до прав і свобод людини та громадянина. У зв'язку з цим теоретична розробка концепції сучасної національної правової системи України перехідного періоду становить одне з першочергових завдань, від вирішення якого залежить швидке подолання інших правових проблем, зокрема, пов'язаних з удосконаленням чинного законодавства, визначенням місця й ролі права серед інших соціальних регуляторів.

Питання розвитку правової системи України, зокрема трансформації правової системи під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, досліджувалися у працях С. С. Алексєєва, М. І. Байтіна, Р. М. Бірюкова, Л. О. Васечко, В. Г. Графського, В. В. Дудченко, О. В. Зайчука, М. І. Козюбри, А. Ф. Крижанівського, Я. І. Ленгер, Л. А. Луць, С. І. Максимова, Г. В. Мальцева, С. О. Маркової-Мурашової, Л. Р. Наливайко, М. І. Матузова, В. С. Нересєянца, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича, М. В. Савчина, Б. О. Страшуна, В. М. Сирих, Ю. О. Тихомирова, Є. О. Харитонова, М. Г. Хаустової, М. В. Цвіка, А. К. Черненко, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, В. О. Шиянова та інших вчених. Серед останніх робіт на схожу тематику можна згадати дисертаційну роботу вітчизняного дослідника Р. М. Бірюкова «Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації)» (2011 рік). Однак все ж таки досліджень правової системи України перехідного періоду не так багато. В даний час правова система України, від ефективності якої значною мірою залежить стабільність суспільства, знаходиться в ситуації глибоких і всебічних реформ, насамперед мова йде про правову реформу, реалізація якої здатна надати нової якості конституційному принципу правової держави. Перехідний характер правової системи України змінює співвідношення правових категорій і виявив нові явища. Категорія правової системи перехідного періоду висуває на перший план ті якості правової дійсності, які в останні роки сприймаються як особливо цінні (цілісність, збалансованість, здатність до розвитку, динамізм тощо). Таким чином, визначення концептуальних основ правової системи України перехідного періоду є актуальним завданням як для теорії права, так і для всього комплексу юридичних наук.

Метою статті є визначення концептуальних основ правової системи України перехідного періоду. Для досягнення поставленої мети здійснюється спроба вирішити такі задачі: а) проаналізувати зовнішні та внутрішні правові і соціальні передумови становлення правової системи України перехідного періоду; б) дослідити динаміку конструювання концептуальних підходів до визначення основних параметрів правової системи України перехідного періоду.

За останні два роки в житті українського суспільства відбулися істотні зміни, що торкнулися політичної, соціально-економічної, духовної і правової сфери. При цьому правова сфера знаходиться на «особливому рахунку», оскільки, з одного боку, є похідною від всіх інших, з іншого – до певної міри зумовлює їх розвиток. У будь-якому

випадку правові процеси, що сьогодні бурхливо протікають в Україні, вимагають глибокого теоретичного осмислення, і насамперед це стосується такого явища, як правова система.

У загальному вигляді правову систему можна визначити як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність всіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами [1, с. 48]. Перехідний стан правової системи суспільства має регулярний і об'єктивний характер. В умовах перехідного періоду правова система відрізняється цілим рядом специфічних рис, що робить необхідним її вивчення в рамках предмета науки теорії права і держави.

Комплекс фундаментальних теоретичних і методологічних проблем дослідження правової системи перехідного періоду виникає у зв'язку з питаннями становлення в пострадянській та «постмайданівській» Україні громадянського суспільства, побудови правової держави, створення ефективних юридичних механізмів захисту прав людини тощо. У той же час реформи в Україні протікають на фоні глобальних перетворень всієї світової спільноти, яка сприймається спостерігачами як становлення нової цивілізації, що породжує коло проблем, які на даний момент універсального теоретичного і методологічного рішення не мають. Досліджень, які пояснюють особливості та пропонують шляхи вирішення глобальних проблем перехідного періоду, бракує не тільки у вітчизняній, а й світовій науці, адже перехідні зміни, зважаючи на їх динаміку, застали зненацька вітчизняну і зарубіжну юриспруденцію. Є всі підстави стверджувати, що почався глобальний процес конвергенції національних правопорядків країн Європи з уніфікацією джерел права і прагненням до єдиного теоретичного осмислення права. Таким чином, перед сучасним правознавством постає принципово новий, унікальний за історичним масштабом й гносеологічними складностями комплекс питань, що вимагають від юристів-теоретиків зусиль з дослідження фундаментальних проблем права і держави.

Отже, теоретичний інтерес в Україні до правової системи як категорії, яка об'єднує юридичні явища та інститути державно-організованих суспільств, цілком закономірний і обґрунтований, насамперед, зовнішніми обставинами. Перш за все, він пов'язаний з тими процесами, в які залучено нашу державу з часу набуття незалежності. Україна сьогодні переживає складний період становлення і оформлення нової державності, який, на відміну від країн, де політико-правові системи встановлювалися поступово і еволюційно, відбувається прискорено і активно. Але і в таких бурхливих та динамічних умовах трансформації правової системи слід застосовувати зважений підхід та враховувати особливості спільноти, яка вступає у правові відносини. Як вірно зауважує Н. М. Оніщенко, запровадження у вітчизняну правову систему міжнародно-правових стандартів передбачає вивчення закономірностей розвитку світової правової системи, окремих правових сімей, національних правових систем з урахуванням національних традицій, менталітету, наукових здобутків українських вчених-юристів [2, с. 3].

Слід враховувати і те, що в рамках світового співтовариства сформовані і продовжують формуватися багато в чому унікальні правові системи окремих держав та інших внутрішньодержавних утворень, міждержавних об'єднань зі своїми базовими принципами, юридичними концепціями і категоріями, правовими конструкціями, системою джерел права, його внутрішньої структурою, особливостями правотворчого процесу і здійснення права. Насамперед, мова йде про Європейський Союз. Це об'єднання держав, незважаючи на всі об'єктивні складнощі в його сучасному періоді розвитку, залишається унікальним явищем, правовим феноменом, над розгадкою якого б'ються

вже декілька поколінь науковців з різних країн світу. Як влучно підмічає Л. А. Луць, стратегічний напрям сучасної української держави – входження в європейський простір – є об'єктивно та історично зумовлений як її національним та культурним розвитком, так і правовим. Україні процес інтеграції з Європою потрібний для ефективного її функціонування, підняття міжнародного престижу, забезпечення трансформації її соціальної системи, становлення як самостійної економічно сильної держави [3, с. 3]. Перехідний характер правової системи сучасної України, яка за роки своєї незалежності зараз перебуває на піку інтеграційних світових процесів, обумовлюють, як мінімум, дві обставини: по-перше, інтенсифікація процесів адаптації національного права до європейського права та права Європейського Союзу і, по-друге, використання у національному судочинстві рішень Європейського Суду з прав людини, які мають переважно прецедентний характер, що об'єктивно впливає на зміну внутрішньої континентальної організації національного права.

Суспільний та історичний запит на зміну концептуальних механізмів дії національного права продиктований об'єктивною можливістю та необхідністю корінного перетворення нині стабільних правових систем сучасних країн світу, насамперед тих, які розташовані у європейській частині континенту та претендують на роль світових лідерів. Без дослідження вітчизняної національної правової системи перехідного періоду неможливо сформувати справді наукове уявлення про право, виробити і успішно реалізувати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності правового регулювання в сучасному українському суспільстві. Актуальність цих наукових пошуків продиктована нагальною потребою у вивченні механізмів правових перетворень, в узагальненні досвіду, у тому числі й українського, переходу від одного якісного стану правової системи до іншого. На сьогодні у вітчизняному науковому середовищі спостерігається потреба в аналізі можливостей раціонального використання досвіду інших країн в перехідному розвитку України. Відчувається потяг до осмислення характеру і тенденцій розвитку правової системи українського суспільства в епоху великих суспільних перетворень.

Перехідний етап становлення української державності можна називати свого роду «надзвичайним станом». Проте це не означає, що перед нами стоїть задача, яку неможливо розв'язати, більш того – різного роду патології правової дійсності в перехідний період допомагають у кращій спосіб пізнати закономірності розвитку, дослідити особливості правової природи. За час реформування багатьох сфер суспільного життя в Україні розкрилося значне число супутніх цьому процесу соціальних патологій (криза моральності та правосвідомості, соціальна нестабільність, знецінення людського життя тощо), що мають різні причини. Однією з таких причин є руйнування колишньої ціннісної основи і відсутність нової стрункої системи соціальних цінностей, які грають для будь-якого суспільства роль об'єднуючої платформи. Але такі негативні тенденції характерні не тільки для України, адже події останніх років загострили проблему захисту загальносвітових цінностей, принципів мирного співіснування, і в цьому відношенні право знову постає головним регулятором міжнародних кризових відносин та захисником від деструктивної поведінки.

Такий новий стан існування світової цивілізації вимагає від правової науки нових підходів щодо його усвідомлення та аналізу на міжнародному рівні. Як зауважує Р. М. Бірюков, держава, право і національна правова система в умовах світових глобалізаційних процесів піддаються трансформації, глибина і масштаб якої визначається їх цивілізаційною характеристикою, рівнем та динамікою їхнього розвитку, здатністю і потенціалом до змін [4, с. 3]. Однак, світова юридична думка оцінюється захід-

ними правознавцями переважно критично саме у зв'язку з її неготовністю до глобальної рецепції. Так, Г. Дж. Берман, обговорюючи стан західної правової традиції у зв'язку з культурним різноманіттям багатополосного сучасного світу, з усією визначеністю фіксує її як системну кризу, що охопила сферу ідей і цінностей, а також філософію і науку права [5, с. 55]. У досить різкій формі говорять про кризу сьогоднішньої теоретичної правової науки такі авторитетні європейські правознавці, як К. Цвайгерт і Х. Кетц – автори класичної праці з порівняльного правознавства [6, с. 49]. Тому не випадково в різних галузях наукового знання зростає інтерес до дослідження найбільш загальних категорій, що охоплюють велику кількість різнорідних елементів.

Не є винятком і юридична наука, яка в світлі активного реформування вітчизняного права, ускладнення правових відносин, появи нових галузей та інститутів звертається до дослідження таких конструкцій, як «право», «правова система», «правове життя». Підтвердженням цьому служить проведення останнім часом наукових конференцій, семінарів, круглих столів, тематика яких тим чи іншим чином пов'язана з названими поняттями. Немає сумніву, що однією з магістральних тем обговорення в рамках наукових заходів, а також комплексних фахових досліджень, має буди проблематика модернізації правової системи України, пропонування концептуальних основ розвитку національної правової системи перехідного періоду.

Створення концепції перехідного розвитку правової системи суспільства дозволить знайти нові критерії для проведених правових реформ, окреслити вірні шляхи пошуку оптимальної конструкції та механізмів правозастосування. В цьому випадку вдасться уникнути непослідовності у процесі формування нового права. У попередній період розвитку вітчизняної науки подібна концепція не могла сформуватися через інерцію пострадянської науки з її патерналістською ідеологією. За влучною думкою Я. І. Ленгер, правова система України виникла об'єктивно у період досягнення радянською правовою системою «точки бифуркації», коли ця система згідно з основними засадами синергетики руйнувалася. Подальше формування правової системи України залежало від таких умов, як відкритість, нелінійність, нерівноваженість. Насамперед це стосувалося взаємозв'язку з оточуючим середовищем, вибором шляхів розвитку [7, с. 3]. В роки незалежності вітчизняна правова наука була занадто політизована і кон'юнктурна, правова думка багато в чому була зорієнтована на дослідження проблематики, що знаходилася в полі актуальних політичних завдань. Останні ж усвідомлювалися політичними елітами, насамперед, як необхідність структурних реорганізацій державного апарату і його функціональних коригувань, законодавчого забезпечення своєї легітиматії.

У наші дні відсутність монографічних досліджень правових систем перехідного періоду свідчить про надзвичайні складнощі теоретичного та методологічного характеру. На жаль, і тепер значна частина зусиль правознавців спрямована на рішення практично орієнтованих завдань, проведення прикладних досліджень і конкретних розробок. Стратегічні перспективи правознавства наше професійне юридичне співтовариство бачить швидше в розробці конкретної галузевої проблематики і різного роду нормативних актів, ніж в обговоренні фундаментальних теоретичних проблем. Перехідні процеси в державі, ідеологічна перебудова українського суспільства, зміна соціальних ідеалів і цінностей, актуалізація різних філософських поглядів на правову дійсність вимагають нового звернення правознавців до найбільш фундаментальних положень своєї науки, осмислення їх на сучасному науковому рівні. Очевидно, що подібні дослідження, зокрема звернення до поняття національної правової системи перехідного періоду, виправдано актуалізуються при зміні соціокультурних

ситуацій, зміні уявлень про право. Це, в свою чергу, неминуче пов'язане зі світоглядним самовизначенням юристів, фундаментальними основами наукової правосвідомості.

Таким чином, правову систему сучасної України, яка за роки своєї незалежності перебуває на піку інтеграційних світових процесів, можна охарактеризувати як систему перехідного періоду. Основною особливістю такого стану є інтенсифікація процесів адаптації національного права до європейського права та права Європейського Союзу. Але для того, щоб вітчизняна правова система відповідала сучасним викликам, щоб вона була в змозі задовольнити потреби усіх суб'єктів правовідносини, необхідно спрямувати весь національний інтелектуальний потенціал на створення концептуальних засад розвитку правової системи перехідного періоду, вироблення практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності правового регулювання в сучасному українському суспільстві.

На сьогоднішній день необхідно розвивати і конкретизувати знання про правову систему перехідного періоду України, вносити конкретні, чітко сформульовані і осмислені пропозиції з приводу вдосконалення правової системи такого типу, виключення з неї недоцільних та

рудиментарних елементів, підвищення якості правового життя. Актуальність дослідження проблем модернізації правової системи України перехідного періоду знаходить своє підтвердження як в практичних прикладах, пов'язаних зі слабкістю науково-дослідницької бази при формуванні вітчизняного права, зумовленого політичною тенденційністю законодавства, некритичним сприйняттям західних правових інститутів без належного обліку власного історичного досвіду, так і в появі публікацій, котрі заперечують саму необхідність дослідження проблем співвідношення понять правового життя і правової системи в перехідний період становлення української державності.

Сучасна Українська держава має гостру потребу у науково обґрунтованій концепції встановлення оптимальної взаємодії досліджуваних категорій. Отже, у першу чергу необхідно з'ясувати, чим є правова система і правове життя перехідного періоду, яке їх значення, межі існування, обсяг тощо. З цього випливає потреба в їх своєчасному науково-теоретичному аналізі і, зокрема, у визначенні концептуальних основ правової системи України перехідного періоду, дослідженні її в якості категорії загальної теорії права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хаустова М. Г. Правова система серед інших узагальнюючих категорій правової науки / М. Г. Хаустова // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / редкол. : В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2010. – № 4 (63). – С. 48–58.
2. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук за спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Н. М. Оніщенко. – К., 2002. – 32 с.
3. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи : загальнотеоретична характеристика : автореф. дис... д-ра юрид. наук за спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Л. А. Луць ; НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2005. – 32 с.
4. Бірюков Р. М. Національна правова система в умовах глобалізації (основні напрямки трансформації) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Р. М. Бірюков ; Міжнародний гуманітарний університет. – О., 2011. – 20 с.
5. Berman H. J. Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition / H. J. Berman. – Cambridge and L., 1983. – 657 p.
6. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Т. 1 : Основы / К. Цвайгерт, Х. Кётц. – М. : Междунар. отношения, 1998. – 478 с.
7. Ленгер Я. І. Реформування правової системи України як засіб підвищення її ефективності : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.01 «теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових вчень» / Я. І. Ленгер ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2007. – 20 с.